

SOLIQ TIZIMIDA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'INI HISOBGA OLISH MASALALARI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Zoyirov O'tkir O'ktam o'g'li
Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Qo'shilgan qiymat solig'i - ishlab chiqarish va taqsimlashdan tortib iste'molchiga, sotishgacha bo'lgan jarayonda har bir sikldan olinadigan bilvosita ko'p pog'anali soliqdir. Uning ob'ekti qo'shilgan qiymat, ya'ni mahsulotlar ishlab chiqaruvchi yoki xizmatlar bajaruvchi tomonidan yangi buyum yoki xizmatni bajarish uchun sotib olingan xom ashyo, materiallar yoki mahsulotlar qiymatiga qo'shilgan qiymat hisoblanadi. Ushbu soliq mahsulot narxining barcha unsurlarini cheklaydi va ishlab chiqaruvchini ishlab chiqarish chiqimlarini kamaytirishga undaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisob-kitoblar jarayonida davlat sanoat va savdo sarmoyasi aylanishi sur'atlari haqida ma'lumot oladi, bu esa makroiqtisodiy tartibga solinishini yengillashtiradi. Bundan tashqari, davlat tovarning aholi - soliqning mazkur turining yagona va oxirgi to'lovchisiga sotilishiga qadar daromad olish imkoniga ega bo'ladi. Jahon amaliyoti qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning deyarli bir xil tizimini nazarda tutadi. To'lovchi haridordan sotilgan tovarlar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar uchun soliq summasi va yetkazib beruvchi tomonidan moddiy resurslar, yoqilg'i, ishlar uchun to'langan va ular qiymati ishlab chiqarish va aylanma harajatlarga kiritilgan soliq summasi orasidagi farqni to'laydi. To'lanishi kerak bo'lgan soliq manfiy bo'lib chiqsa, ya'ni bu soliq ko'payib ketsa, qoldiq bo'lajak to'lovlar hisobiga kiritiladi yoki rivojlangan mamlakatlarda qabul qilinganidek, byudjetdan boshqa summalar hisobiga qoplanadi. Qo'shilgan qiymat solig'iga asoslangan soliq to'lash tizimi soliqlarni qismlarga ajratib olish imkonini beradi, chunki firmaning barcha sotuvlaridan soliq olinadi, biroq oraliqdagi haridlar uchun to'langan soliqlar keyinchalik umumiy summadan qoplanadi. "Soliq krediti" sifatida tanish bo'lgan bu usul soliq tizimiga o'zini-o'zi tartibga solish imkonini beradi, bu esa soliqlar olish tartibini yaxshilaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining asosiy afzalligi shundaki, ishlab chiqarishning har bir bosqichida to'langan soliq miqdorini hisoblash mumkin. Bu misol uchun, eksport uchun soliq chegirmalarini hisoblash va eksport subsidiyalari berilishida buzilishlarning oldini olish imkonini beradi. Bundan tashqari bunday ko'p bosqichli soliqlardan foydalanish yagona firma tuzilmasi yoki korxonalar uyushmasi doirasida mahsulotlar ishlab chiqarishda soliq summasini kamaytiradi va shu tariqa firmalarning vertikal integratsiyasiga turtki bo'ladi.

Qo'shilgan qiymat soliq to'lovchilari:

- soliq solinadigan oborotlarga ega bo'lgan yuridik shaxslar;

- norezidentlardan ya'ni xorijiy davlatlar kompaniyalaridan ish va xizmatlarni import qilayotgan yuridik shaxslar;
- tovarlarni import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar;
- ixtiyoriy ravishda qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashga o'tgan yagona soliq to'lovi to'lovchi yuridik shaxslar;
- oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha soliq solinadigan oborotlarni amalga oshirayotganda zimmasiga uning ishlarini yuritish yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) yuridik shaxs;
- qurilish tashkilotlari – qurilish ishlarini moliyalashtirishning markazlashtirilgan manbalarini jalb etgan holda tanlov savdolari asosida amalga oshirilayotgan ob'ektlar bo'yicha.

Qo'shilgan qiymat solig'i o'zining o'rni bo'yicha byudjetning daromad qismini shakllantirishda, respublika va korxonalar iqtisodiga ta'siri, narxlar proporsiyasini aniqlashda ulardan o'tib ketdi. Qo'shilgan qiymat solig'i qo'llanila boshlangan vaqtdan hozirgi kungacha bo'lgan davrda O'zbekiston davlati byudjetining asosiy manbalaridan biriga aylandi. O'tgan davrlar ichida qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi 1992 yilda amal qilgan 30 foizdan 1997 yilga kelib 18 foizgacha tushirildi va 1998 yildan boshlab 20 foiz qilib belgilanib, ushbu stavka 2019 yilning 1 oktyabr oyigacha saqlanib qolindi. 2019 yil 1 oktyabrdan (Farmon, 2019) 15 foiz, 2023 yilning yanvaridan (Qonun, 2022) esa 12 foizlik stavkaga tushirildi. Hozirgi vaqtda amaliyotda "nollik" stavka ham qo'llanilmoqda¹.

1-jadval

Dunyo mamlakatlarida qo'shilgan qiymat solig'i stavkalarining holati²

Qit'a	QQSning o'rtacha foiz stavkasi	Yuqori foiz stavkasi	Past foiz stavkasi
Evropa	19,98	27,00	3,00
Amerika	16,33	23,00	10,00
Osiyo	10,47	15,00	5,00
Afrika	11,75	15,00	6,00
Avstraliya	10,00	10,00	10,00

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki qo'shilgan qiymat solig'ining eng yuqori stavkasi o'rnatilgan davlatlar Yevropa qit'asidagi Vengriya davlati (27 %), Daniya, Norvegiya, Shvesiya davlatlarida (25 %) hissasiga to'g'ri kelsa, eng past stavka Jersi oroli (3 %)ga tegishli.

¹ Komilov M.M. (2020) Qo'shilgan qiymat solig'i ma'murchiligini takomillashtirish – byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlash omilidir. Iqtisodiyotda innovatsiyalar - Innovatsii v ekonomike - Innovations in economy №5.

² Джалилов Р.Х. (2022) Нормативно-правовая база по порядку организации камерального контроля в Республике Узбекистан и ее значение. Экономика и социум. №103

Markaziy osiyo davlatlaridan Tojikiston Respublikasi va Turkmaniston Respublikalarida qo‘shilgan qiymat solig‘i 15 foizlik stavkada, qolgan qo‘shni So‘nggi yillardagi soliq siyosatining tahlili davlat byudjetining daromadlari tarkibida egri soliqlar ulushining ancha o‘sayotganini hamda to‘g‘ri soliqlar salmog‘ining kamayayotganini ko‘rsatmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Джалилов Р.Х. (2022) Нормативно-правовая база по порядку организациии камерального контроля в Республике Узбекистан и ее значение. Экономика и социум. №103
2. Komilov M.M. (2020) Qo‘shilgan qiymat solig‘i ma‘murchiligini takomillashtirish – byudjet daromadlari barqarorligini ta‘minlash omilidir. Iqtisodiyotda innovatsiyalar - Innovatsii v ekonomike - Innovations in economy №5.
3. Murojaatnoma (2022) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 20 dekabr 2022 yildagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.
4. Niyazmetov I.M., Safarov U.A., Radjapov X.J. (2021) Qo‘shilgan qiymat solig‘i mexanizmini takomillashtirish. Logistika va iqtisodiyot. 2-son.
5. Пансков В.Г. (2015) Изменение порядка зачисления средств НДС: введение НДСсчетов / В.Г.Пансков // Вестник АККОР. № 3 (35). – С. 17-18
6. Tashmuradova B.E. (2021) Qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini aniqlash va hisoblash xususiyatlari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun.
7. Gail Cole (2021) Value-added tax: What is VAT and who has to pay it? Jul 31, 2023. <https://www.avalara.com/blog/en/north-america/2021/07/what-is-vat.html>.
8. James K. (2011) “Exploring the Origin and Global Rise of VAT,” Manash University, Melbourne.